

SZENTTAMÁSTÓL BERLING

– Életútinterjú Végel Lászlóval

Egyetlen októberi délután állt rendelkezésünkre, így aztán valósággal végighajszoltam Pepit az életén. Rengeteg részletkérdés maradt el az út mentén, és ezek az interjú szerkesztése közben tovább bokrosodtak. De majd még máskor is beszélgetünk.

Állandóan forgatod magadban a saját gondolataidat, műveidet, folyton szétszeded, összerakod, felülvizsgálod őket – lelkiismereti prózát írsz, én ezt így nevezem –, ezért azt szeretném, ha ez a mostani beszélgetés személyesebb lenne, s ha az életről beszélnének, nem pedig a műveidről. Úgy gondoltam, hogy szépen végigmegyünk az életről, Szenttamástól Berlinig. Az első kérdésem az, hogy milyen nevelésben részesültél te otthon, a szülői házban, a szenttamási utcán meg az általános iskolában. Ha most azt mondod, hogy Szenttamás, mi ébred fel benned?

Magától értetődik, hogy ha Szenttamást hallom, akkor elsősorban az én utcámra gondolok. Az egy hosszú, fákkal, bokrokkal teli utca a falu végén, Verbász felé. Sok emberrel voltam kapcsolatban, hiszen mi, gyerekek az utcán éltünk. Vegyes utca volt, fele magyar, fele szerb. A szüleim inkább liberális emberek voltak, szóval elég szabadon neveltek, nem voltam valami erős felügyelet alatt. Nem erőltettek rám semmilyen világnézetet, vallást. Apám fuvarosként indult, aztán a kendergyárban tilós volt, később pedig raktáros. Nagypapámnak földje is volt, tudniillik ők Dél-Magyarországról jöttek át, Jánoshalmá-

ról, mert azt hallották, hogy itt olcsóbbak a földek, és jobb minőségűek. Eladott négy hold földet, és vett itt érte nyolcat, sőt még lovat és kocsit is, úgyhogy fuvaros volt a nagypapám is. Félig proletár, félig paraszt, mert művelték a földet is, szóval valahol a kettő között.

Milyen alkatú ember volt az édesapád?

Édesapámban élt bizonyos érdeklődés a közélet iránt, ugyanakkor zárkózott volt, velem is nagyon keveset beszélt, bár nem volt szigorú. Megvolt benne az a bizonyos paraszti visszafogottság, szemérmesség. Anyám beszédesebb volt. Ő háziasszony volt, alkalmi munkát vállalt, napszámba járt néha. Van egy hat évvel fiatalabb húgom, aki egy időben Németországban volt vendégmunkás; varrónő volt, és az is maradt. Gyakran hallottam a szüleimtől, hogy szerettek volna kimenni Ausztráliába vagy Kanadába, ez volt a nagy álmuk. De nem csak a szüleimé. Estente kint ültek a padon az emberek, beszélgettek, én mindig szerettem hallgatni őket. Az egész utca a nagyvilágról beszélt. Nekem más tapasztalatom van a falusi emberekről, mint a népi íróknak, én a falusi embereket úgy ismertem meg, mint akik a nagyvilágról álmodoznak, noha az ötvenes években ez illuzórikus volt, nem sikerült kivándorolniuk. De lehet, hogy a szüleim azzal kárpótolták magukat, hogy engem elküldtek Újvidékre.

Maradjunk még a kisgyerekkorodnál. Voltak utcai játékok, részt vettél azokban?

Hogyne. A házunkkal szemben egy lerombolt ház volt, afféle grund, ott zajlottak a nagy focimeccsek. Meg aztán nagyon szerettem moziba járni, az egész utcának én vásároltam a mozijegyet. Abban az időben játszották a Karády-, Jávor Pál-filmeket. Engem bíztak meg a jegyvásárlással, persze szép zsebpénzt is kaptam az asszonyoktól meg a férfiaktól. Valamelyik filmben láttam, hogy teniszeznek, és kitaláltam egy teniszjátékot, amit aztán az egész utca játszott. Volt egy kis gumilabda, teniszütő helyett pedig deszkából készítettünk kerek ütőket. Volt háló is, a szabályokat meg én találtam ki.

Anyai ági nagypapádra hogy emlékszel?

A Paksi-ág született szenttamási (tehát az apám volt a „dógyos”, a „gyüttment”). A nagyapám szeretett olvasni, főleg történelmet. A családi házban nem voltak könyvek, nála találkoztam könyvekkel. A nagyapám nagy Napóleon-hívő volt. Ugyanis a húszas években elhatározta, hogy kertés házát vásárol, ezért kölcsönt vett föl, de jött a gazdasági válság, a kölcsönt nem tudta visszafizetni, így eldöntötte, hogy *gastarbeiter* lesz. Franciaországba ment, Párizs közelében dolgozott egy nagy virágkertészetben, ahol gyönyörű holland virágokat termesztettek. Megtanult franciául, a főnök vele vitette Párizsba teherautóval a virágokat, úgyhogy megismerte Párizst is. Franciaországban összeszedte magát, és visszafizette a banknak a kölcsönt. Eldöntötte, hogy ezeket a holland virágokat hazahozza Szenttamásra, és itt meghonosítja őket, ez lesz a nagy üzlet. Hozta is a virágmagokat meg a gumókat. Igen ám, de ez az üzlet mégsem ment, mivel a szenttamásiak számára ezek a virágok túl egzotikusak, túl európaiak voltak, és a nagyanyámtól, aki a szenttamási piacon árult, nem vásárolták ezeket a holland virágokat, úgyhogy nagyapám kénytelen-kelletlen visszatért a hagyományos szegfűhöz, tulipánhoz... De mégsem engedett a negyvennyolcból, a saját kedvtelésére otthon termesztette a kedvenceit. Csakhogy ez lett a veszte. Párizsban ugyanis sokat hallott a szakszervezetről. Hogy létezik olyan szervezet, amelyik védi a munkásokat. Erről bizonyára beszélt itthon, elszólta magát, mert a szerb rendőrség kommunistagyanúsként tartotta számon. Többször is beidéztek a helyi rendőrségre, ahol meg is verték, mert nem vallotta be, hogy kommunista. Nem is vallhatta be, hiszen semmi köze nem volt neki ehhez. Erre a rendőrség azt kérdezte tőle, hogy akkor miért termeszt azokat a virágokat? Mindig a virágok érdekelték a rendőröket, a virágok miatt volt gyanús a nagyapám. A holland virágok lettek a bizonyíték arra, hogy mégis kommunista. Aztán amikor bejött Horthy, a szerb rendőrség a dokumentációt átengedte a magyaroknak, és a nagyapám a magyar csendőrség szemében is kommunistagyanús lett.

Újra beidéztek, újra megverték, és mindig a virágokról faggatták. Végül a Csillag börtönbe került, ahol másfél évig vallatták. Nem zárkában volt, hanem krumplit kellett pucolnia. Nem tudták elítélni, mert nem volt semmi bizonyíték a kezükben; közvetlenül a háború előtt hazaengedték. Nagyapám biztos volt benne, hogy most már semmi baj nem lesz vele, ám egy éjszaka, '44 őszén, verték az ablakot, kiment, és nagyon megverték, azt kiabálták rá, hogy fasiszta. Örök életében sántított emiatt. De továbbra is termesztette azokat a különös virágokat, teljesen visszavonult minden közéletiségtől. '68-ban mégis behívták a szenttamási községházára, és kitüntették mint antifasisztát. Az egész családból őt érzem magamhoz a legközelebb. Az iskolában akkortájt keveset tanultunk a magyar történelemről, ő mesélte el nekem az egészet, de az európai történelmet is, Napóleont...

Szeretett téged a nagyapád?

Én voltam a kedvence; de ezeket a dolgokat mind négy szemközt mesélte nekem, nem szeretett a családban mesélni a személyes életéről, azt valahogy nem tartotta fontosnak, én voltam a kivételezett, akinek mesélt róla.

Vallási neveltetést nem kaptál?

Nem, semmit, azon kívül, hogy az anyám elvárta, hogy elsőáldozó legyek. Akkoriban, az ötvenes években az utcából a gazdagok jártak templomba, a néhány „maximumos”, és azokhoz járt a pap is. Egyfajta szociális feszültség is volt ebben. A szegényebbek csak ünnepeken jártak templomba, nemigen voltak vallásosak, a pajtásaim sem jártak templomba, csak ritkán, amikor illett.

Az, hogy a szüleid továbbtaníttattak, a korszellemből következett, vagy az ő személyes ambícióikból, esetleg abból, hogy eszes gyerekek voltál?

Nehéz eldönteni. Az ötvenes években még nem volt presztízskérdés, hogy a gyerek tanuljon tovább. Az utca gazdagabb emberei kicsit meg is szólták a szüleimet, hogy miért küldenek engem gimnáziumba, itthon kell maradni a faluban. Hogy eszes voltam, azt a szüleim nem tartották fontosnak, jó tanuló voltam, az igaz, de ők ezzel sohasem dicsekedtek, és nem is dicsérték meg soha. Inkább

az ő nagyvilágról szőtt álmuk játszott közre, hogy valahova el kell menni... Ez a titkos álom a mindennapjaikban fészkelte, de csak otthon meséltek róla, vagy a rokonságban, vagy csak úgy, hogy „de jó lenne Kanadába menni”... De ez nem csak az ő sajátosságuk volt, a többi ember is szóba hozta.

Térjünk át az újvidéki korszakra. '56-ban tehát kinyílt neked egy más világ.

Először egy fiúintézetbe kerültem, ahova Macedóniából, Boszniából, Dél-Szerbiából is jöttek, nagyon tarka társaság volt. Itt találkoztam Utasi Csabával, ő is abban az intézetben volt.

Drágába került ez a szüleidnek?

Elég drágába, főleg az első két év. Elkezdtem én is egy kis pénzt keresni, tejet hordtam reggelente, és egy év után otthagytam a fiúintézetet. Találtam egy szenttamási rokont, aki kertés házban lakott, és volt egy nyári konyhájuk az udvarban, ott húzódtam meg. Na, de tizenhét helyen voltam én Újvidéken albérlő. Majdnem minden évben cseréltem albérletet.

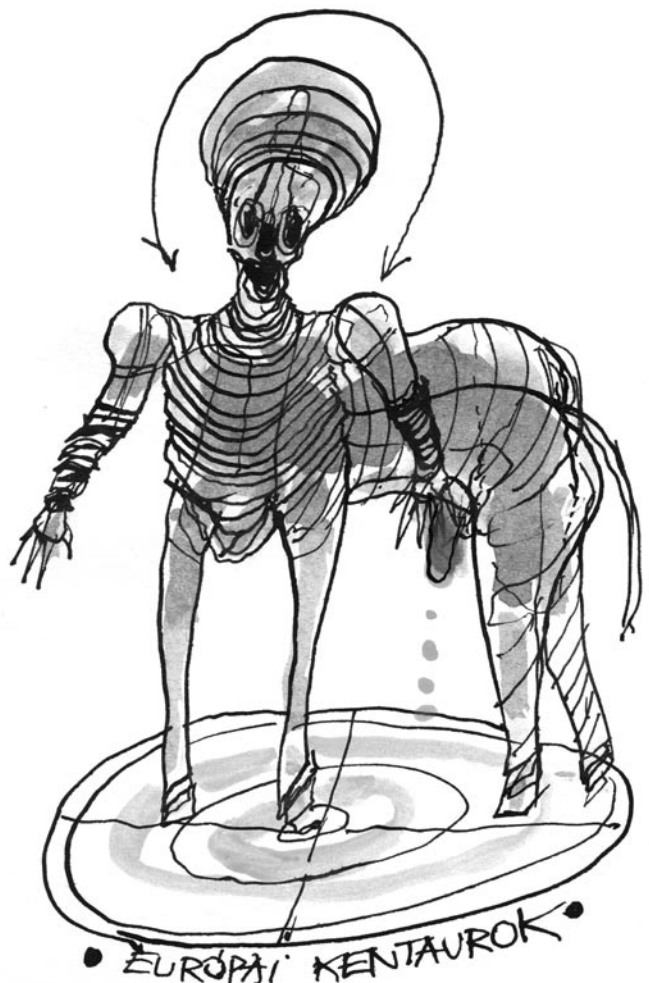
Mikorra teszed az eszmélésedet, amikor rányíltál a szellem, az irodalom, a filozófia világára?

Ez is Szenttamáshoz kötődik, mert én ott jártam a könyvtárba, addig-addig, mígnem a könyvtáros azt mondta, hogy neked többet nem adok gyerekkönyvet, hanem felnőtt irodalmat. De én akkor még nem tartottam fontosnak, hogy ki a szerző. Faltam a regényeket, azt a bordó kötésű sorozatot, később fölismertem, hogy az első könyv, amelyikért rajongtam, Stendhal *Vörös és fekete*-je volt. Azóta is Stendhal maradt az egyik legkedvesebb szerzőm.

Nem szóltak rád a szüleid, hogy ne rontsd a szemed?

De igen, sőt ki is kaptam a könyvek miatt. Este villanyoltás volt, és akkor aludni kellett, mire én vettem egy elemlámpát a zsebpénzemen, amit a nagyapámtól kaptam, amiért segédkeztem neki. Amikor eloltották a villanyt, akkor én a „batrilámpával” a dunna alatt olvastam a hátsó szobában. Apám egyszer fölön csípett, és ki is kaptam.

Az nem volt kérdés, hogy magyar gimnáziumba íratnak? A szüleid ragaszkodtak az anyanyelvükhöz?

Nem volt kérdés, magától értetődött. Verbász csak tizenkét kilométerre volt, úgyhogy sokkal olcsóbb lett volna, ha szerb gimnáziumba járok, utazó diák lehettem volna, de erre nem is gondoltak. Szerették volna, ha Óbecsén tanulok, mert számukra az volt az igazi magyar főváros, nem Újvidék, de ott akkor még nem volt magyar gimnázium.

Valami pályát forszíroztak a szüleid?

Mindig azt mondták, legyek vagy ügyvéd vagy orvos. A pap az nem jött szóba.

Milyen volt az újvidéki gimnázium?

Az akkoriban a Futaki utcán volt, és én nagyon meg voltam illetődve, magas lépcsősorok vezettek fel az emeletre... Elég jó tanárok voltak, a legérdekesebb figura talán a szerb tanárom volt. Volt vele egy kalandom is. Én akkor már nagyfiú voltam, korzó, erre arra, bementem a Park Hotelbe, és az egyik asztalnál ott ült a szerb tanárom. Intett, hogy üljek mellé. Ez már tíz óra után volt. Rendelt bort, és ittunk, ő sokkal többet, mint én, mert én azért tartottam tőle, és óvatosan ittam. Záróra után mentünk haza, ő eléggé el volt ázva.

Én aztán másnap rohantam a gimnáziumba, és hengegtem, hogy leitattam a szerbtanárt, nem lesz szerbóra. Becsöngettek, megjelent a tanár öltönyben, nyakkendőben, és engem hívott fel elsőnek. Silvije Strahimir Kranjčevićről¹ kérdezett. Ezt senki sem tudta, én sem, ez biztos kettést jelentett (akkor a kettes volt a bukó osztályzat). Én is tudtam, hogy mi vár rám, mondtam, hogy nem tudom. Beírt egy hatalmas kettést, óra után pedig azt mondta, hogy szeretne velem beszélni. Aki éjszaka legény, legyen nappal is az, mondta. Félévben intóm lett szerbből, háromnegyedévben újra. Aztán nagyérettségi előtt újra föl-hívott, és negyvenöt percig feleltetett. És ötöst adott. Szóval még éltek azok a régimódi tanárok. Tőlük azért lehetett tanulni.

Elmondható, hogy a gimnáziumban felfigyeltek rád, hogy „hát ez egy intelligens gyerek”?

Voltak tanárok, akik nagyon szerettek, és voltak, akik ki nem álltak. Én megosztottam őket.

Mennyire volt neked nehéz kamaszkorod?

Kamaszkoromban éreztem a szociális különbségeket, az osztályban voltak módos szülők gyerekei, és voltak szegények is. De dolgoztam, tejet hordtam, és nekem semmi nem volt nehéz, nem szenvedtem. Mindig akadt valami, amivel lekötöttem a figyelmet. Amikor negyedikes voltam vagy harmadikos, jöttek az új magyarországi könyvek, lehetett vásárolni. Sportoltam is egy időben, kézilabda-kapus voltam. Akkor érkeztek a nyugati filmek, nagy mozirajongó voltam, volt, hogy megszőktem az órákról, hogy lássak egy-egy filmet. Volt társasági élet is, szociális voltam, nagyon sok barátom volt, magyarok, szerbek; minden este a korzón bámultam a lányokat, megismerkedtem velük, meg minden... Jó kedélyű fiú voltam, nem volt bennem világfájdalom. De ezeket az ötvenes éveket én egyébként is optimista éveknak nevezném. '56 és '60 között nagy változások történtek. Javult az életszínvonal, az emberek tollasodtak, amikor hazamentem Szenttamásra, én is azt láttam, hogy a szüleim fürdőszobát építenek a gang végén, de nem csak az én szüleim, hanem má-

¹ Silvije Strahimir Kranjčević (1865–1908): korszakalkotó horvát költő, versei jelentik a modern horvát költészet kezdetét.

sok is. Televíziót vásároltak, elkezdtek telefonról álmodozni, nem kellett annyira a fogukhoz verni a garast, engem is könnyebben tudtak támogatni. A közélet is lazult, az embereknek az ötvenes évek végén már nem kellett félniük, az én apám sem félt, oldódás volt.

Ez a szellemi izgalom, izgatottság, ami hajt, ez már a gimnáziumban elkezdődött?

Gimnazista koromban ez balszerencsét is hozott rám, mert vitába szálltam a tanárokkal, elmondtam az eltérő véleményemet. Újvidéken akkortájt pezsegni kezdett az élet, hallottam, hogy van valami Ifjúsági Tribün, ahol fölforgató gondolatokat lehet hallani, meg hogy ellenzéki hangulat van. Elkezdtem járni a Tribünre, kezembe került a *Polja* nevű folyóirat, azt is böngésztem, noha nem értettem teljesen. Addig csak azt láttam, amit a családban, a társaságban, az utcán tapasztaltam, de nem volt betekintésem a világba.

Fokozatosan, a hatvanas években kezdtem oda jutni, annyira megérlelődni, hogy kezdtem újságokat olvasni, érdeklődni a közélet iránt. Az ötvenes években a közélet még nem érdekelt. Nem tartom magam korán érő embernek, mindig későbbben értem meg.

Mennyire volt ez szigorú gimnázium, mennyire tűrte meg a nonkonformizmust, a véleménynyilvánítást?

Nem buzdítottak ilyesmire, sőt rossz néven vették, de azért megtűrték. Nem mondhatom, hogy fenytettek, vagy durván akadályozták volna az önálló gondolkodást, csak rossz szemmel nézték. A tanárok úgy gondolták, hogy egy gimnazistának fegyelmezettnek kell lennie, és soha ne mondjon ellent a tanárainak. Ezek az emberek, a tanárim, keresztülmentek egy nehéz időszakon a negyvenes évek közepén, és ők is félték. Meglehet, hogy féltettek, azt gondolták, jobb, ha az ember visszahúzódik és hallgat, hisz ők súlyos dolgok tanúi voltak. Engem nem nyomasztottak a '44-es, '45-ös emlékek, a szüleim engem ettől megóvtak, és később sem meséltek róla.

Akkoriban már az irodalom felé irányultál, vagy másvalami érdekelt?

Nem volt bennem tudatos elhatározás, de tulajdonképpen más nem érdekelt, csak az irodalom. Ám sosem gondoltam arra, hogy majd én is irodalommal foglalkozom, még a hatvanas évek elején sem, amikor megindult a *Symposion*. Nem volt bennem ilyen elhatározás, hogy akkor most én író leszek, vagy könyvet adok ki. Az irodalom az életemhez tartozott, én ezt szórakozásnak vagy szenvedélynek vettem, nem hittem, hogy professzionálisan vagy hivatásszerűen erre a pályára lépek. Még később is, ha valamely utazáson megkérdezték, mi vagyok, mindig azt mondtam, hogy újságíró, sosem azt, hogy író.

Térjünk át az egyetemista évekre. Addigra már sok barátod van, és teljesen otthonosan mozogsz Újvidéken. A magyar tanszékre iratkozol. A szüleid nem ellenkeztek?

Ezt is valahogy nagyon természetesnek vettem, fel sem merült más választás. A szüleim mérlegelték, hogy nem lenne-e jobb, ha jogra iratkoznék vagy orvosira, de nem

erőszakoskodtak, bár úgy gondolták, hogy a vesztembe rohanok. Belenyugodtak.

Úgy tűnik, mégis bíztak benned a szüleid...

Ezt nagyon titokban tartották előttem. Életre szóló élményt jelentett számomra egy eset. Amikor megjelent az *Egy makró emlékiratai*, úgy volt, hogy Huszárik Zoltán megfilmesíti, egy szerződést is aláírtam, és ezért nagyon szép honoráriumot kaptam – szinopszist írtam, meg ilyesmi. És hát a filmszakma bőkezű, pazarló. (Végül a minisztérium nem engedélyezte a filmet; Ajtony Árpád lett volna a dramaturg.) Hogy valami jót tegyek, rábeszéltem anyámat, hogy jöjjön velem Pestre. Anyám soha életében nem volt Magyarországon. Apám volt, a háború előtt, de úgy, hogy a zöld határon át ment oda meg vissza. Anyámmal a Gellért Szállóban laktunk, ott is ebédeltünk... Édesanyám nagyon rosszul érezte magát, elmúlt az első nap, második nap azt mondja, hogy beszélni akar a fejemmel. Honnan a pénz? – kérdezte. Mondtam, hogy a szöveggönyvért kaptam, de ő ezt nem hitte el. Úgy gondolta, hogy ez nem lehet tisztességes dolog, és kijelentette, hogy ő megy haza, ha akarok, menjek vele, ha nem, maradjak, de ő ebben nem akar részt venni.

Mikor voltál először Magyarországon?

Akkoriban nem nagyon utaztak az emberek Magyarországra. Én 1961-ben voltam először, húszéves koromban. Akkor én már az Ifjúsági Tribünön dolgoztam. '56 után oldódni kezdett a két ország közti feszült viszony, és egy ifjúsági kulturális delegáció ment Magyarországra. Százan voltunk, köztük a Bosnyák Pista is. Elvittek bennünket a Dunakanyarba, a Balatonra... Pesten volt egy szabadnapunk, én a könyvkereskedésekben bóklásztam, Nietzsché kerestem az antikváriumokban – hát, nagyon meglepődtek. Még hogy Nietzsche! Szóba se kerülhet! Azt elő kell jegyezni, és ki tudja, mikor fut be... Egyedül majd csak a katonaság után, '68 őszén utazom Budapestre, a *Makró* miatt. Ajtony Árpád azt mondta, hogy okvetlenül vigyek magammal farmernadrágot. Vettem is hármat, de a vámosok elvették kettőt, és csak egyet vihettem át.

Milyenek voltak az első pesti látogatásaid, milyennek éreztél a várost, milyennek láttad a „magyarokat”?

Barátaim hamar lettek, de úgy általában zárkózottnak éreztem az embereket. Amikor megkérdezték, honnan való vagyok, és mondtam, hogy Újvidékről, olyasmiket mondtak, hogy „addig örülök, amíg a Tito él”. Az értelmiségiekre is vonatkozik, hogy nagyon fölnéztek Jugoszláviára. Nem mintha irigyek lettek volna rám, de úgy érezték, hogy nálunk minden rendben van, nem is értették, amikor én kritikusan beszéltem az itteni helyzetről – ők egy kicsit idealizálták. Ami érthető, hisz az ő helyzetük rosszabb volt a hatvanas évek első felében, később aztán oldódni kezdett, '68 után nem éreztem már nagy különbséget köztük és köztem, ugyanazok a gondolatok foglalkoztattak bennünket. Az idegenség a hatvanas évek első felében volt tetten érhető, később eltűnt, de azért mindig éreztem valami különbséget az értelmezésekben. Mindig is az volt az érzésem, hogy a mondandómnak csak az egyik felét értik, a másik az sötétben marad, azt nem értik, és ez mind a mai napig így van.

Milyen benyomást tett rád Budapest és a kádárizmus?

Budapestet én fokozatosan ismertem meg, kezdetben csak azt tudtam, hogy hol vannak a könyvkereskedések, és hol laknak a barátok, a város nem érdekelt annyira, igazán nem volt az enyém soha, csak egy idegen főváros, még a város szépségét sem tudom érezni. Később rájöttem, hogy engem ez fűz Magyarországhoz: a barátok és a kultúra. A barátaim mind ellenzékiek voltak, és akkor még együtt voltak a népiesek meg az urbanusok. Például Eörsi Pistát meg Csoóri Sándort én békítettem össze, amikor összejöttek. Nagyon jól megértettük egymást, és teljesen rokonszenveztem velük, egy húrton pendültünk. A hivatalos Magyarországgal nekem nem volt kapcsolat, a kádárizmusról az ellenzéki barátaimtól hallottam, és föltétel nélkül mindent elfogadtam és helyeseltem, amit mondtak. Közülük senkit sem rontott meg a hatalom, nem számítottak a hatalom kegyeire, nagy volt a szolidaritás. Va-

lahogy ez az ellenzéki Magyarország nőtt legjobban a szívemhez. Később mentem is mindig a március 15-i felvonulásokra. Egy alkalommal láttam, hogy Eörsi Pistát verik a magyar rendőrök. A hatvanas évektől a nyolcvanas évek végéig, ez a húsz év, ez az én Magyarországom, ez feledhetetlen számomra, a barátságaim is abban az időben születtek.

Térjünk egy kicsit vissza Újvidékre, a tanszékre, ugye Sinkó Ervin volt a tanszékvezető?

Igen, az ő óráira jártam, meg B. Szabó György óráira, más órákat viszont kerültem. Akkor már elég önfejtű voltam. Én voltam már az Ifjúsági Tribün magyar szerkesztője, ahol kemény viták folytak. Mellékletként megindult a *Symposion*. Már jártam Belgrádba is, megismerkedtem Danilo Kišsel, Filip Daviddal, Sreten Marić professzorral. Újvidéken számomra ez a két ember, Sinkó és B. Szabó jelentette az egyetemet. Sinkó a nagyvilágot hozta. És nagyon szeretetre méltó, közvetlen, jóindulatú ember volt. Tőle kaptunk Nietzsche-könyveket magyarul, neki megvolt az összes Nietzsche. Iszonyú élettapasztalata volt, és tudott mesélni a párizsi, bécsi éveiről, pesti útjairól. Sokat beszélt Krležáról, noha Krleža ellenezte, hogy Sinkó lejöjjön Újvidékre, amit porfészeknek tartott. De neki nagy élmény volt, hogy fiatalokkal lehetett, hisz soha azelőtt nem volt tanár, forradalmár, író volt.

A marxizmusban, mint tudjuk, sok volt akkoriiban a blabla, a fal-szöveg. Mikor vetted ezt észre?

Azt a marxizmust, amit a gimnáziumban tanítottak, senki sem vette komolyan. A tanárainkról sem mondhatom, hogy a fejünkbe verték volna, volt egy lazaság, distancia a tanárok részéről, és így volt ez az egyetemen is, a marxista dumát csak a politikusok nyomták. Ez még az antifasizmusra is vonatkozott egy kicsit, ezt is mesének vettük. Sose gondoltam volna, hogy a fasizmus utóhangjaival találkozom majd a kilencvenes években. A marxizmust a hivatásosak sem vették komolyan, csak karrierépítés volt a számukra. A marxizmus akkor lett komoly dolog, amikor az ellenzékiek elkezdtek tanulmányozni. Amikor '68-ban idézni kezdték Marxot.

Sinkó hogyan beszélt a marxizmusról, a szocializmusról?

Sinkó nem volt egy iskolázott marxista filozófus, egyáltalán nem is volt iskolázott filozófus. Nem hallottam őt a marxizmusról beszélni. A forradalomról igen, a forradalom az vonzotta. Sajátos módon értette ezt a forradalmat. A marxizmus mint teória nála nem játszott nagy szerepet, őt inkább a szocializmus érdekelte – mint egyenlőség. Nagy különbséget tett az öngazgatási és a létező szocializmus között, az utóbbit nagyon keményen elutasította. Ami a szocialista tábor országában történt, arról nyíltan megmondta, hogy az nem szocializmus. Neki volt egy ideális elképzelése, amihez közel járt a jugoszláv öngazgatású szocializmus. Ő, akár csak Krleža és Andrić, sőt Branko Miljković is, a nagy lázadó költő, titóista volt. Andrić is párttag volt, mégpedig a saját akaratából lett az, ő javasolta Titót Nobel-díjra. Titót Sinkó mindig pozitívan értékelte, négy szemközt is, nemcsak az írásaiban.

Említetted B. Szabót.

Sok hasonló vonás volt Sinkó és B. Szabó között. Azzal, hogy B. Szabó visszafogottabb volt, őt valahogy jobban megviselte ez a vidéki életforma, na meg a tuberkulózisa is. Rendkívül fontos képzőművész, irodalomtörténész volt, de nem becsülték. A politika őt inkább használni akarta, semmint megbecsülte volna. Abban az időben nagyon könnyű volt használni az embereket, főleg ha már volt nekik valami pozíciójuk. B. Szabó a *Symposion* körében felszabadult, kölcsönösen jól jöttünk egymásnak, örült nekünk, meghívott bennünket a lakására.

Hogy fogadták a belgrádi értelmiségiek a magyart?

Már a hatvanas években is kíváncsiak voltak, érdeklődtek, de amikor híre ment az *Új Symposion* folyóiratnak, nagy elismeréssel fordultak felénk. Sreten Marić professzor, aki Párizsban tanított, rá is pirított egyszer a szerb értelmiségiekre, hogy titeket a magyarok jócskán megelőztek, üljetek le, melegítsétek a székeket, hogy fölérjetek hozzájuk. Akkoriban nekünk nagy volt az ázsiónk.

Akkoriban jelent meg szerbül a Makró...

Igen, Aleksandar Tišma fordította, „Mladost”-díjat² kapott, és nagyon komoly kritikák jelentek meg róla. A *Makró* igazából nem Újvidéken, hanem Belgrádban ért el sikert, meg Budapesten, ahol a hivatalos irodalom ugyan nem ismerte el, de a fiatal nemzedék nagyon fontosnak tartotta.

Mikor lettél kifejezetten közéleti érdeklődésű ember? Mikor vetted észre a rést a hivatalos ideológia és a gyakorlat között?

A *Makró* írása közben, amikor elkezdtem egy világot építeni és összefüggéseket teremteni a dolgok között, akkor láttam, hogy az, amit hirdetnek a világról, és az, amiben élek, amit formálok, azok között nagy a különbség, és hogy a hivatalos retorika hazugság. A *Makró*t sokáig nem akarták kiadni, erkölcstelen, hazug, fekete irodalomnak nevezték. A *Makró*val párhuzamosan esszéket is írtam, amelyek a folyóiratban jelentek meg, a *Sympó*-ban. Nem voltak azok jelentős írások, annál inkább experimentumok, amelyekkel megérintettem korom pulzusát.

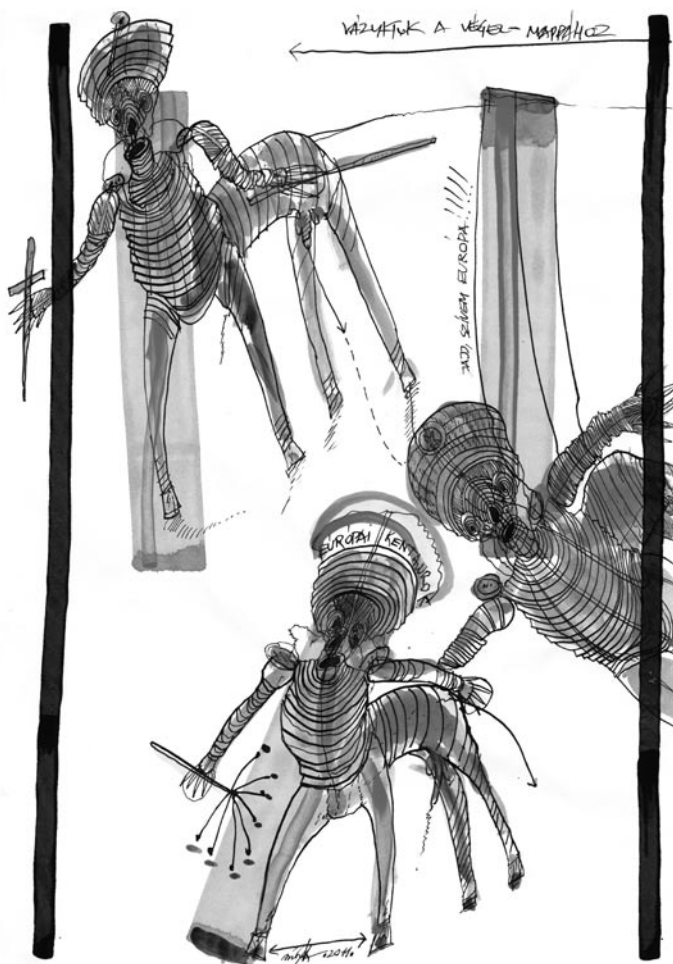
Nagyon fiatalon, huszonevesként kritikai értelmiségi lettél, a kritikai gondolkodás az anyanyelveddé vált. De ebben nem voltál árva, egy underground áramlatban úsztál.

Az egész nemzedékem, a belgrádi fiatalok is sokat jelentettek számomra, meg a belgrádi folyóiratok. Aztán '68 után láttam, hogy a fiatal magyarországi ellenzéki értelmiségiek is hasonlóan gondolkoznak, mint én. És az egész olyan természetes volt, én nem éreztem magam különnek vagy valami nagy ellenzékinek, csak amikor szembetaláltam magam a *Makró* kiadási bonyodalmaival, akkor éreztem, hogy létezik az a másik világ is. Én a saját világot éltem, a saját gondolataimmal voltam elfoglalva, s rájöttem, hogy a „másik világ” nevelésesen hamis, s azok az emberek, akik építik, tudatosan hazudnak. Nem gondoltam '68-ban, hogy hős vagyok, mindez együtt járt a lélegzéssel, ilyen volt a társaságom.

Hogy találtál rá a számodra fontos könyvekre?

Habzoltam a könyveket, főleg szerbül. Camus volt az én nagy élményem, meg Sartre,

² Ifjúsági díj.

később Adorno, Marcuse. A belgrádi, zág-rábi lapok nagyon nyitottak voltak a francia kultúra felé. A nagy Sartre–Camus-vitát nagyon gyorsan olvashattuk szerbül, és Camus művei is megjelentek.

Voltál te igazi bohém?

Engem nagyon vonzott a bohémia. Ennek köze van a farmernadrághoz. Amikor elkezdtem gimnáziumba járni, a farmernadrágot ideológiai ellenségnek nevezték, s mire befejeztem, már a matematikatanár is abban járt. Vagy a fekete pulóver, az egy világnézetet jelentett. A divat nem csak azt jelentette, amit ma, hanem egyfajta életérzést, magatartásformát, valamiféle politikát is. Fekete kordnadrág és fekete pulóver, ez azt jelentette, hogy egzisztencializmus, hogy te egy Európa felé tekintő ember vagy. Akkor még az ingnek is volt jelentése, valami közéleti konnotációja. Mi hoztuk Triesztből a magyarok részére a farmernadrágot, és az ő szemükben Jugoszlávia volt a Nyugat. Mindennek volt bizonyos jelentése. Ha jártál a Tribünre, akkor az jelentett valamit. A szavak-

nak nagyobb volt a súlya, és minden másnak, a divatnak, még a cigarettának is.

A dekadenciára nem voltál fogékony?

Bennem van egy erős plebejusi vonás is, a szívósság, hogy valami miatt ki kell tartani. Ma is tudok fiatalosan gondolkodni, ez nem isteni adottság, hanem szívósság, amit a falumból, az utcámból hoztam. Én mindig a munkába menekültem, a munka adott egyféle mentális egészséget. Ha az ember más-ként gondolkodik, mint a hivatalos áramlat, akkor többet kell dolgoznia, többet kell teljesítenie, többet kell ülni az íróasztal mellett, nagyobb erőfeszítéseket kell tenni, hogy megmaradjon. A munka megszabadított attól, hogy elmerüljek a tehetetlenségi állapotokban.

Mikor diplomáztál?

Nem diplomáltam le, abba hagytam Újvidéken az egyetemet, és beiratkoztam Belgrádban tiszta filozófiára, ahol elvégeztem fél évet, de aztán elzavarták a tanárokat, és azt is abba hagytam, jöttek valami megrögzött marxisták a lázadók helyébe. A hagyományos baloldal szklerózisban szenved, ezt már akkor kimondtam.

Hamarosan megnősülsz, gyerekeid születnek, családapa leszel. Hogyan élted meg fiatal felnőttként a hetvenes éveket?

A Magyar Szó *Kilátó* című kulturális mellékletét szerkesztettem kilenc évig, ami fárasztó munka volt a számomra. Heti hatvan oldalt kellett beszerkeszteni. Ott olyasmit végeztem, ami nemigen volt összhangban a szellemiséggel. A *Kilátó*ban tényleg sikerült összegyűjtenem mindenféle embert, sokszínűvé tettem a mellékletet. Mindazonáltal a hetvenes éveket nagyon rossz évtizednek tartom, szerintem ekkor kezdtek ringatni Milošević bölcsőjét. Szerbiában leszámoltak a reformkommunizmussal, és tulajdonképpen már akkor felülkerekedtek a nacionalisták. Ezek voltak az ólomévek. Az én életemben is a hetvenes évek voltak a legrosszabbak, nemigen jelentek meg könyveim, nemigen volt erőm írni. Ez volt a nagy kiábrándulás korszaka. A legrosszabb évtizedem volt. Ami talán jó volt, az az, hogy nyugodtan olvashattam, e tekintetben nem vesztett

kárba az az évtized. Jó könyvek jelentek meg szerb és horvát nyelven. A politikai helyzet rosszabbodott, de a könyvkiadók nem vettek erről tudomást.

Mi lett az ifjúkori barátságokkal?

Már nem voltak olyan őszinték, az utak elváltak. A *Symposion*-nemzedék egy része komoly posztot kapott, sokan vezető beosztásba kerültek, mások nem. Én valahogy Domonkossal kerültem egy csapatba, mi margiálisak voltunk.

Mikor kapcsolódtál be intenzívebben a belgrádi kulturális életbe?

A nyolcvanas években. Ezek forrongó évek voltak, mindenki tudta, hogy valaminek történnie kell, de senkinek sem volt elképzelése arról, hogy mi. A kisebbségi kultúrában már a hetvenes évek második felétől bekeményített a politika, de a nyolcvanas években még jobban szigorítottak. Akkor történt a Sziveri-nemzedék leváltása. Magyarország felé akkor még nemigen lehetett nyitni, nem lehetett Magyarországon publikálni.

A jugoszlávság eszméje magától értetődő volt számodra?

Többféle koncepció létezett arról, hogy mi a jugoszlávság, amelyek vitában álltak egymással. Volt, aki konföderatív világot értett rajta, de voltak unitarista elképzelések is. Én akkortájt több interjút adtam a szlovén *Mladinában*, drámáimat, az *Ábrahám kését* Zágrábban adták ki, és Ljubljanában mutatták be. Számomra ez a policentrikus változatoság volt a legérdekesebb: ha valamit nem lehetett kimondani Belgrádban, azt ki lehetett mondani Szlovéniában, vagy fordítva. Volt egyféle szolidaritás, de a konfliktusok is kezdtek kialakulni. A politikai világ konfliktusba került a kulturális világgal. Az a baj, hogy a tényleges demokratikus fordulat nem következett be időben, és az egypártrendszerrel ezt az országot nem lehetett megőrizni. Ez egy föloldhatatlan ellentmondás, és ezért kellett szétesnie.

Voltak-e konfliktusaid a jugoszláviai magyar funkcionáriusokkal? Hogy tartottad életben a gondolkodásodat?

Az volt a szerencsém, hogy a *Kilátó* mint forma jelentett egy védettséget, nem figyel-

ték annyira, mint a belpolitikai rovatokat. A nómenklátúra nem rokonszenvezett velem, ezt úton-útfélen éreztem, állandóan jöttek a kritikai megjegyzések a szerkesztőbizottságtól hol az egyik, hol a másik szerző részére, ezeket valahogy tompítani kellett, de kifejezett cenzúra nem volt, nem voltam rákényszerülve arra, hogy írásokat utasítsak el. Később a magyar funkcionáriusok jobban féltek, keményfejűbbek voltak, stréberek, ortodoxabbak, de ugyanakkor intézményeket teremtettek, még ma is azoknak az intézményeknek a romjain élünk, amelyeket ők hoztak létre. Igaz, büntettek is.

Te voltál párttag? Hogy viselted?

Hát persze, akkoriban mindannyian párttagok voltunk. A pártértekezleteken mindig volt néhány hivatalos szónok, akik mondták a magukét, miközben a titkárnők sálat kötöttek. Jugoszláviában a párttagság nem volt fontos, ma sokkal fontosabb, hogy valaki párttag legyen, ha érvényesülni akar. Hanem a párton belüli nómenklátúra, az rémes volt. A legtöbb balhét éppen az egyszerű párttagok okozták, az egész *Praxis*-csoport párttag volt, a konfliktusokat ők gerjesztették. Párttagok voltak az ellenzékiek meg a hivatalosak is. Ez egy ellentmondás. Később, a '90-es években ki is derült, hogy a volt párttagok egy része Milošević mellé állt, míg a másik része ellene fordult. A JKSZ egy gyűjtőpártnak nevezhető valami volt. A párttagság nem járt okvetlenül privilégiummal, sőt sokszor veszélyt jelentett, mert az volt az egyetlen hely, ahol ellentmondhattál úgy, hogy a szavadnak súlya legyen.

Nem volt ez skízis a számodra? A pártos életed, szemben a benső életeddel, ahol egyre csak erősödik a kritikai viszonyulás mindehhez?

Ez a formális logika szerint ellentmondás, de itt a párton belül zajlott le az ellenzékiesség is. Ha volt valami tisztogatás, az a párton belül zajlott le, amikor a szubverzív elemeket (anarcholiberalis, liberális, már ahogy nevezték) kizárták. A pártonkívülieket nem bántotta senki, ők csöndben voltak, hallgattak. Párttagok voltak a nacionalisták, a liberálisok, az ortodox marxisták, és mind igyekezett kiszorítani a másikat.

Ebben az időben miként gondolkodtak a többpártrendszeréről?

A ljubljanoi Delóban – ez már a nyolcvanas évek végén volt – ki lehetett kimondani, hogy többpártrendszerre van szükség. De Szerbiában ezt nem feszegette senki, kimondatlan igyekezet volt. Kučan³ például konkrét javaslatot tett, hogy legyen két párt, csak úgy lehetséges nagy felfordulás nélkül megközelíteni a tényleges demokráciát. De a KB leszavazta a szlovénok javaslatát. Slavoj Žižek is a szlovén marxista központban dolgozott.

Nem keveredtél veszélyes konfliktusokba?

A hetvenes években ezek a konfliktusok nem jelentettek egzisztenciális veszélyt, a kenyeret nem vették el. Díjakat nem kaphattál, nehezebben jelentek meg a könyveid, de élhettél. A nyolcvanas években volt a *Sympóval* az a nagyon brutális leszámolás, előzőleg azonban nem voltak ilyen durvák. Félretettek, marginalizáltak, maradj ott, ahol vagy, ne legyen semmibe beleszólásod, de élni hagytak. Például amikor a Tribünön nagyon kemény rendszerbírálat hangzott el, és a kommunisták keményen le akartak számolni velünk, Doronjski⁴ azzal védett meg bennünket, hogy „hát ezek mégis a mi gyerekeink”. Ma sokkal nehezebb, egzisztenciálisan veszélyesebb összetűzni a hatalmon lévőkkel. Ma sokkal fontosabb, hogy az ember párttag legyen, mint egykor! Ma az értelmiségi sokkal nagyobb megalkuvásokra kényszerül ahhoz, hogy munkát kapjon, kenyeret biztosítson, valahogy létezni tudjon.

Hogyan zajlott a távozásod a Kilátó éléről?

Az Erdélyi⁵ egyre keményebb főszerkesztő lett, és én akkor már menekülni szerettem volna, meg aztán egyszerűen belefáradtam a *Kilátóba*, kiszívta minden energiámat, elkívánkoztam onnan, és az újvidéki televízió drámaszerkesztőségében volt egy megüresedett hely, alig vártam, hogy átkerüljek oda. Számomra az nagyon sokat jelentett, mert

egy új dologgal ismerkedtem meg. Ez a szerkesztőség magyar és szerb nyelven is készített drámákat, sőt szlovák nyelven is, elég színvonalas szerkesztőség volt. Évente hét drámát állítottunk elő, ami szép teljesítmény volt. A tévében dolgoztam egészen 1992-ig, nagyjából tíz évet, amikor egy nap bementem, és megtudtam, hogy menesztettek.

Volt egy időszak a nyolcvanas években, amikor a belgrádi kulturális életben is ugyanolyan aktívan részt vettél, mint az Újvidékiben.

Sokkal aktívabban. A belgrádi *Politika* színikritikusa voltam, Jovan Ćirilovval és Dragan Klaićtyal együtt, de a nyolcvanas évek végén fordulat következett be, addig a *Politika* egy liberális újság volt, ám ekkor ők is bekeményítettek, és magamtól távoztam, gondoltam, jobb, mint hogy elzavarjanak. Belgrádban akkor erős konfliktusok zajlottak

3 Milan Kučan (1941–): szlovén politikus, 1991-től 2002-ig Szlovénia első köztársasági elnöke.

4 Stevan Doronjski (1919–1981): korábbi partizán, magas rangú pártfunkcionárius, 1980–81 között a Jugoszláv Kommunista Szövetség (JKSZ) elnökségének elnöke.

5 Erdélyi Károly: 1976-tól 1985-ig a *Magyar Szó* keményvonalas főszerkesztője, kérelhetetlen párttag.

az úgynevezett liberálisok és a nemzetiek között, ez a két erő a föld alatt küzdött egymással, amit végül is a nemzetiek nyertek meg, és mi lettünk a vesztesek. Például volt egy nagy, három napig tartó vita az Írószövetség pincéjében, készült is róla videofelvétel, de sohasem sugározták, egyszer majd az is napvilágra kerül. Valójában ott dőlt el, hogy a nemzeti vonal győzedelmeskedik.

Hogyan élted meg a Tito utáni és a háború közti időszakot?

Zűrzavaros időszak volt, volt egy nomenklatúra, amelynek Tito halála után egyszerűen semmiféle elképzelése nem volt, hogy mi legyen. Tudták, hogy válság van, de nem volt szabad kimondani. Képtelenek voltak a helyzet magaslatán állni, és meddő vitába bocsátkoztak egymással. Valójában itt derült ki, hogy a jugoszláviai nacionalizmusok a Jugoszláv Kommunista Szövetségen belül születtek meg. Azok a régimódi nacionalisták már nem is voltak fontosak, inkább díszpávkra emlékeztettek, valójában a nacionalizmus a párton belül jött létre, ott tett szert hatalomra, ott érvényesült. De a művészeti életben ez másképpen reflektálódott, nagyon jó, dinamikus színházi élet folyt, akkoriban a szlovén, a horvát, a szerb és a macedón színház is európai színvonalon játszott, Európában nagyon becsülték a jugoszláv színházakat, a BITEF a virágkorát élte. A politikai züllés nem jelentett automatikusan művészeti hanyatlást is. Danilo Kiš abban az időben írta meg legjobb műveinek egy részét meg a vitairatait, Pekić, Kermanuer⁶ nagyot alkotott, a szlovén fiatalok rendkívül fontosak voltak, és ugyanez játszódott le Horvátországban is. Szóval volt egy művészi felvirágzás és egy szörnyű politikai hanyatlás, egy teljes lezúllás a politikában. Tito tartott valami látszatot, de most már ez is összeomlott. Kiderült, hogy a politika többé nem ura a helyzetnek, sőt inkább a destruktív erők szolgálatában áll. Nagyon sok művész, író a népszerűség végett, azért, hogy fenntartsa magát, átpártolt a politika oldalára.

6 Borislav Pekić (1930–1992): szerb író. Taras Kermanuer (1930–2008): szlovén irodalomtörténész, kritikus, esszéista, drámaíró és műfordító.

Te eszerint érezted a baljós jeleket, hogy itt valami nagy baj készül?

Manapság mindenki azt mondja, tudta, hogy háború lesz. Ez egy utólagos magyarázat. Én azért nem gondoltam, hogy ilyen szörnyű háború lesz, valami sejtelmem volt legföljebb erről. Megalapítottuk tizenöten az UJDI-t,⁷ ez volt az első szervezet, amely a Szocialista Szövetségen kívül jött létre. Voltak ott horvátok, szerbek, macedónok... Írtunk egy programot, amelyben kifejtettük, hogy lazítani kell ezt a föderatív vonulatot, nagyobb mozgásteret adni a köztársaságoknak, bevezetni a többpártrendszeret, mert különben nagyon veszélyes helyzetbe kerülünk. Találkoztunk amerikai, nyugati diplomátákkal, akik túlzásnak találták a helyzetfelmérésünket; az európai politika sem ismerte fel, hogy vészhelyzet van. De mi is csak felemás módon mértük föl a helyzet súlyát.

Neked akkor esett le a tantusz, amikor fölmondást kaptál a tévében?

A fölmondásra már számítottam, de azért mégis váratlanul ért. Az előző hónapokban Žilnikkel⁸ beszélgettük, azon gondolkodtunk, hogy mindketten fölmondunk a televízióban, mert akkor már megjelentek a terepszín egyenruhás újságírók, és a hangulat is megromlott. A drámaszerkesztőségben ez nem érződött, de ha végigment az ember a folyosón, akkor látszott, hogy itt készülnek valamire. Filip David azt tanácsolta, ne mondjunk föl, hadd piszkolják be ők a kezüket. Ő Belgrádban jobban tudta, mi következik. Neki is fölmondtak azután. Kivártuk. Ez teljesen céltalan fölmondás volt, én a drámaszerkesztőségben, ha akartam volna, se tudtam volna beavatkozni a televízió politikájába. Az volt a gond, hogy előzőleg különféle ellenzékieknek számító lapokba, a *Borbába*, a *Naplóba* írtam, és szerepeltem az UJDI-ban.

Itt megint új fejezet következik az életedben, ugye, akkor váltatok el Thomka Beátától, aki elköltözött Magyarországra, te pedig maradtál.

7 Jugoszláv Demokratikus Kezdeményezés Egyesülete (Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu): politikai szerveződés, az 1990-es szerbiai választásokon egy parlamenti képviselői helyet szerzett.

8 Želimir Žilnik (1942–): televíziós és filmrendező, a jugoszláv „fekete hullám” meghatározó alakja.

A gyerekeid már nagyocskák voltak, de még gondoskodásra szorultak, itt voltak egy ideig veled. Miből éltetek?

Eztán pár évig az írásaimból éltem. Szerencsére Magyarországon akkor már lehetett publikálni, megjelenhettek a könyveim, az is, ami itt magyarul nem jelenhetett meg. Nehezen, de túléltem.

Akkor kezdődött a háborúk sora, ami sokáig nem érintette közvetlenül Újvidéket és Belgrádot, s sokan azt mondják, hogy nem tudták, mi történik, mások meg azt állítják, hogy végig mindent tudni lehetett.

A nyolcvanas évek második felében az inga nagyon kilengett erre-arra, harcolt egymással a demokratikus meg a nacionalista vonal. Valami remény még élt, de a kilencvenes évek elejétől már lehetett tudni, hogy ez mire vezet, akkor már világos volt, hogy diktatúra következik. Egyszer Mirko Kovačsal és Filip Daviddal beszélgettünk, és Kovač bejelentette, hogy ő távozik Szerbiából. Megkérdeztük, hogy miért, mire azt válaszolta, hogy ha korábban, a hetvenes, nyolcvanas években írt valami kritikus szöveget, legalább a házban lakók rokonszenveztek vele, most pedig, ha ilyesmit ír, leköpi a szomszédok. Ez már nem az a diktatúra volt, amit fölülről irányítanak, ez plebiszcitárius diktatúra volt, szóval itt a tömeg akarta ezt a diktatúrát. Én sokkal magányosabb voltam a kilencvenes években, mint a nyolcvanasokban.

Hogyan élted ezt meg? Hogy küszködnöd, harcolnod kell a magad eszközeivel, túl kell élni, ki kell bírni, vagy el kell menni külföldre?

Elsősorban arra gondoltam, hogy valahogy túléljem. Megfordult a fejemben, hogy én is távozom, és lehet, hogy távoztam is volna, hiszen alig tudtam megélni a magyarországi tiszteletdíjából. Munka nélkül, közlési lehetőség nélkül éltem, mivel az ellenzéki lapok, amelyek akkor már léteztek, nem fizettek honoráriumot. De akkor, egészen váratlanul, jött a Soros Alapítvány. '94 őszén már tudtam, hogy ebből lesz valami. Jelentkezett Belgrádból egy hölgy, Sonja Liht, hogy jön Újvidékre, és szeretne velem beszélni. Nem láttuk egymást tíz éve, gondoltam, valahol le

kell ülnünk és meg kell vendégelnem. Igen ám, de éppen akkor kellett volna mennem Pestre, felvenni a honoráriumot, azt beváltani német márkába, és akkor itt abból élek. De még nem hoztam haza a tiszteletdíjat. Így azonban nem volt pénzem, összekapargattam valami aprót, annyit, hogy meghívhasam egy pizzára a Sonját. Figyeltem is, hogy mennyi Coca-Colát iszik, én csak ásványvizet ittam, nehogy túllépjük a keretet. Sonja ott mondta el, hogy megnyílik az újvidéki iroda, és gondolták, én legyek az irodavezető. Megkérdezte, vállalom-e. No és amikor fizetni akartam, Sonja közbeszólt, hogy nem te fizetsz, ez hivatalos tárgyalás volt, a Soros Alapítvány számlájára megy. Úgyhogy megmaradt a pénzem. Otthon mondom a gyerekeknek a hírt, nagyon akarták, hogy fogadjam el. El is fogadtam, hiszen ennek köszönve itt maradhattam. Később betiltották a Soros Alapítvány újvidéki és belgrádi irodáját is, úgy tartották, hogy ellenséges tevékenységet folytat.

Mi volt a dolgod a Soros Alapítványnál?

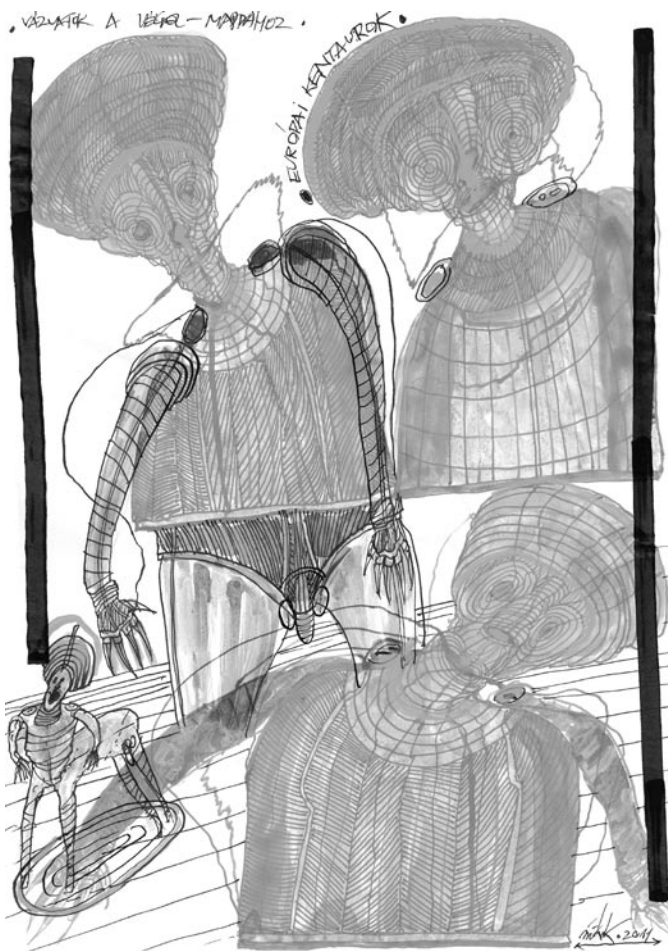
Az volt a szerepünk, hogy szervezeteket, könyvkiadókat, folyóiratokat támogassunk, szerbeket is, magyarokat is. Mind a négy magyar folyóiratot támogattuk, magyar tankönyveket adtunk ki, a *zEtnát* mi finanszíroztuk, a Forum Könyvkiadót támogattuk, meg a *Magyar Szót* is, informatikai tanfolyamokat szerveztük, intézményeket finanszíroztunk, például a Mutikulturális Központot, amit Losoncz Alpár vezetett, és szerb vonalon is támogattunk könyvkiadókat.

ÉLETEDNEK EBBEN A SZAKASZÁBAN ÉRTELMEZ DOLGOKAL FOGLALKOZTÁL, TUDTÁL SEGÍTENI, MÁR AHOGY TŐLED TELLETT, NEM FEGYVERREL A KEZEDBEN.

Ez veszélyesebb volt, mint a fegyver, a fegyver az egy naiv elképzelés. Ez volt az egyetlen szervezet, amit a Milošević-rendszer betiltott, semmi mást nem tiltott be, könyveket, újságokat sem, legföljebb ellehetetlenítette, de nem tiltotta be őket. Pontosan tudta, hogy ez az alapítványi tevékenység egy veszélyes góc.

A te lelkiismereted rendkívül intenzív, és folyton reflektálsz is ezt. Hogy élted meg azt a borzalmat, ami Boszniában történt, a háborúnak azt a részét, ami Újvidéken nem volt közvetlenül látható?

A naplóírás az egyik nagy szenvedélyem, a háborúról is vezettem naplót, a szlovéniai háború kitörésétől végig. Állandóan résen voltam. Néha lehetett telefonkapcsolatot teremteni, és egy alkalommal az egyik szarajevói költő barátom kitette a kagylót az ablakon: „hallod, hogy bombáznak bennünket?” Szörnyű élmény volt, szinte hihetetlen. A háború kitörése előtt jártam Szarajevóban egy béketüntetésen, az utca jókedvű volt, nekem úgy tűnt, hogy Szarajevóban *nem lehet* há-

ború – lehet, hogy máshol lesz, de itt nem. Jókedvű emberek voltak, hatalmas tömeg a béke mellett, és mégis ők szenvedtek a legtöbbet. Én is kaptam katonai behívót, bár már túl voltam az ötvenen, de elvihettek volna katonának. Az egyik béketüntetés szervezője voltam Újvidéken, a katonakötelesek tüntettek a főtéren.

A NATO-bombázás miféle esemény volt az életedben?

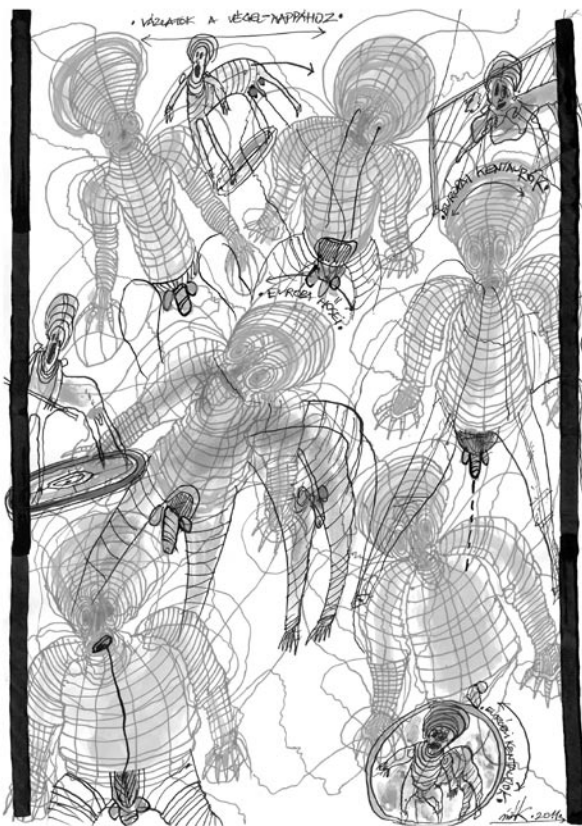
Tudtam, hogy a bombázás bekövetkezik, a lányom nagyon szerette volna, ha elhagyom az országot. A horvát híradó jelentette be elsőnek, hogy megindultak a rakéták Szerbia felé. Még tartott a híradó, amikor egy hatalmas robbanás döndült el a közelben. Anikóval, a második feleségemmel mindent összekészítettünk egy táskába, lerohantunk az utcára, de onnan hova legyünk? És mi lesz, ha a házat találja el a bomba? A lakótársakkal, utcabeliekkal tanácsalankodtunk, hogy hová bújjunk. Később rájöttem a bombázás logikájára. Én egyébként jobban féltem a rendőrségtől, mint a bombáktól. Akkoriban letartóztatták az alapítványokban dolgozó embereket, és biztos, hogy megverték, megkínózták őket. A Soros Alapítványt is ilyen veszély fenyegette. Keveset is tartózkodtam ebben a lakásban, bujkáltam, voltam tanyán, voltam Szenttamáson, voltam mindenfelé.

Mégis termékeny időszak volt az életedben ez a szörnyű időszak.

Az *Exterritórium* erről szól. Mondják az emberek, hogy a háború olyan dolog, amikor az ember betekinthet abba a világba, ami a békeben rejtve van előle, jobban megismeri az embert, az emberiséget, meg a környezetét. Rájöttem, hogy ez igaz. Minden háborút különleges irodalmi kivirágzás követ. Én is erre a sorsra jutottam.

Te mindig újraforgatod a gondolataidat, új meg új aspektusból gondolod át a dolgokat, állandóan készen állsz a revízióra. Mennyire kényszerített rá Jugoszlávia összeomlása meg a háború erre, a világszemléleted vagy a történelemszemléleted revíziójára?

Az egykori baloldaliak jobboldaliakká váltak, én viszont, aki még az egypártrendszerben azt mondtam, hogy a hagyományos baloldal szklerózisban szenved, és bírálтам az ideológiát, megmaradtam baloldalinak. Ilyen értelemben revízióra nincs szükségem. Sokkal többet vívódom azzal, hogy a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján azt gondoltam, hogy lesz egy demokratikus rendszer, ezzel szemben vadkapitalizmus lett. Ha tegnap a szocializmust bírálta az ember, és joggal bírálta, akkor ma a kapitalizmus bírálata lehet napirenden, mert ez, ami most zaj-

lik, ugyanolyan embertelen és ugyanolyan autoritatív, mint amilyen a diktatúra volt. Úgy gondolom, hogy az emberi szabadság most, a kapitalizmusban is veszélyeztetve van, és a tőkének ez a szörnyű uralma még sok veszélyt hozhat Európára. A kapitalizmus nagyon radikális reformjára van szükség, vagy pedig, ahogy Márai is mondta polgár létére, a kapitalizmust korigálni kell a szocializmussal.

Mégis volt nálad egy fordulópont, másként kezdtlél tekinteni a kisebbségi magyarság sorsára.

A kilencvenes években érlelődött meg bennem ez az elgondolás, éppen azért, mert ez a kisebbség veszélyeztetve volt és van. A demokrácia nem hozta meg a kisebbség részére azokat a lehetőségeket, amelyeket én fontosnak tartok. Az ember mindig a gyöngébbek oldalán kell álljon, főleg, ha író. Azt hiszem, hogy a kisebbség nagy veszélyben forog, nem csak a magyar kisebbség, hanem általában a nemzeti kisebbségek minden országban asszimilációra vannak ítélve, és nincs megfelelő védelmi rendszer. De ez más kisebbségekre is vonatkozik, például a szexuá-

lis vagy a politikai kisebbségekre. Ma azt látjuk, hogy olyan durva politikai rendszer működik, mely a többség despotizmusát legitimálja demokratikus keretek között. Napról napra látom, a szemem előtt zajlik, hogy a többségi nacionalizmus hogyan kezeli a kisebbségi kérdést, és az biztos, hogy ez ellen lázadni kell. Másrészt van ennek a kisebbségi paradigmának egy másik tendenciája is. Európában olyan keveredés van és olyan tarkaság uralkodik, hogy a kisebbségi közérzet Európa nagy részét érinteni fogja, és azok, akik többségnek érzik magukat, azok is el fogják sajátítani ezt az életérzést, ahogy ezt Berlinben, Párizsban tapasztaltam. Az idegenséget, a kisebbségi paradigmát átéli Európa egész lakossága, s a mi gondunk egyre inkább általános érvényű lesz.

Ugyancsak viszonylag új és jól körvonalazott vezértémád a hontalanság, a sehova sem tartozás. Én nem kedvelem a „fattyú”- meg a „kentaur”-metaforát, azelőtt ez nem foglalkoztatott.

A kentaur-metaphora Berlinben erősödött meg bennem. A nagyvárosokban eltűnt az identitás tisztasága. Majdnem minden ember *valamiképpen* kentaur. A nemzeti kisebbségben ez nem választás kérdése, ebbe beleszületik az ember, más esetekben viszont szabadon választják. A „kentaurság” a személyes identitás megsokszorozódása, zűrzavara. A hontalanság, a „hontalan lokálpatriotizmus” Újvidékhez kötődik. Amikor hullott szét az ország, azt mondtam: jó, de van egy város, Újvidék, ahol élek. A nagyvárosokban erősödött meg bennem ez a gondolat is, mert a nagyvárosok a nemzetállam ellenében nyüzsögnek. A nagyvárosi többitnem mondja azt, hogy „hazám”, hanem azt mondja, hogy ez a város vagy ez a kerület az enyém. A haza fogalma elhomályosul a nagyvárosokban. Ezek a dolgok tipikusan huszonegyedik századbeli tünetek. Sokan rokonszenvvel szemlélik, úgy gondolják, hogy ez egy barátságos folyamat, mások félnek tőle. Én magam a kettő között ingadozom, egyrészt félek tőle, másrészt arra gondolok, hogy ez az az út, amely lehet, hogy különb embereket farag belőlünk.

Hogy tudod úgy megfogalmazni a vajdasági problémákat, hogy azok a németek számára is érdekesek

legyenek? Hiszen nagyon erős a könyveid német, svájci recepciója, erősebb, mint Magyarországon.

Igen. Mondjuk, a *Makró*-ról a legnagyobb német lapok írtak, sokkal többet, mint Magyarországon. A kritikusok úgy érzik, hogy ez egy korszerű dolog, nagyon mai világot tár föl. A német és a svájci kritikusok szempontjai mások, nagyobb perspektívában tudnak egy-egy művet elhelyezni. Magyarországon, Szerbiában a perspektíva gyakran beszűkül. A német nyelvű lapok kulturális mellékletei az egész világot szemmel tartják és beszámolnak az egész világirodalomról. De a könyveim sikerén én lepődöm meg a legjobban, csak álmélokodom, amikor a kiadó elküldi a recenziókat.

Amikor a háború után elkezdte Nyugatra járni, ez egy megújulás volt számodra.

Persze, nagyon sokat jelentett. Fiatal korban, amikor azt mondták rám, hogy européer meg kozmopolita vagyok, én nem nagyon jártam Nyugaton, itt éltem ebben a lakásban, meg Szenttamáson. Csak 2000 után kerültem ki, olykor huzamosabb időre, a nagyvilágba. És, bevallom, amikor Nyugaton vagyok, akkor gondolkodom legtöbbször Újvidékre.

Te, aki sose voltál gazdag, hogyan éled meg Németországban meg Svájcban az intellektüelek gazdag világát?

Nekem nagyon furcsa, kicsit idegenkedek tőle. Mondjuk, a Fischer kiadó meghívott egy vacsorára, valami szörnyű előkelő étterembe, és én ott olyan rosszul éreztem magam egész idő alatt, hogy tán nem is tudtam úgy beszélni, ahogy kellett volna. Engem nem vonz ez a nyugati fényűzés, meg az értelmiségiek fényűzése sem. Illetve nem tanultam meg, nem szoktam hozzá, idegen számomra.

Ami vonz, az az, hogy újabb felismerések lehetősége, új tapasztalatvilág nyílt meg előtted.

A nyugati írókban, majdnem mindegyikben, ilyen vagy olyan formában, igen erős a baloldali habitus. Nyugaton a baloldal nem szitokszó, főleg értelmiségi körökben nem. Most nem a pártokról beszélek, hanem az értelmiségről. Egyébként semelyik párt sem rokonszenves számomra, se a jobboldali, se a baloldali, elegendő van mind a kettőből. De a habitus, az értékrend, hogy hogyan tekin-

tesz az emberre, a világra, miben látod a kötelességed, mi az, amit a lelkiismereted parancsol – ebben a vonatkozásban tartom baloldalinak magam.

Ha valaki nagyon bírálta a hagyományos baloldali pártot, az te voltál. Most újabb feladatod lett, a jobboldali mentalitás és szemlélet bírálata?

A neofita jobboldaliakról ne is beszéljünk, ezek *dandyk*, ez egy divat. Én nagyon örülnék, ha lenne egy komoly konzervatív jobboldal, ami képes ezt a jobboldaliságot bírálni. Én eleget bíráltam a baloldalt, és az a véleményem, hogy a jobboldalt most már bírálják a jobboldaliak! Dževad Karahasannal⁹ beszélünk erről Berlinben. Ő az a ritka értelmiségi, aki '81-ben is jobboldalinak vallotta magát, ő mondta nekem, hogy „hát most sajnos rajtam a sor, nekem kell most bírálnom a jobboldalt, mert szörnyű, szörnyű, amit művelnek”. És valóban nagyon élesen bírálja a jobboldalt a cikkeiben. Elvárom, hogy a jobboldaliakban is ébredjen fel a kritikus szellem.

Így is összerúgtad a port a vidéki magyar kiskirályokkal.

Ezek jobboldalinak nevezik magukat, de tulajdonképpen a szocialista öngazgatású rendszer örökösei, és az etnobiznisz részesei, mint ahogy azelőtt a marxista bizniszben voltak benne. Ugyanaz a mechanizmus érhető tetten. Ezek pártok, és a hatalomért harcolnak, mint mindenhol a világon, csak néhol ez civilizált formát ölt, néhol primitív marad. A pártok egyre messzebb kerülnek tőlem, akármilyenek nevezik magukat.

Mi az, ami mostanság lebilincsel?

Két dolog foglalkoztat: befejeztem a *Neoplanta avagy az Ígéret Földje* című regényemet,¹⁰ és szeretném megírni a ciklus harmadik könyvét, amelynek *Schlemil fattyúja* lesz a címe. Közép-Kelet-Európa nagy kudarca köti le az érdeklődésemet. Húsz évvel ezelőtt én is az utópisták közé tartoztam. Most látom, hogy még egy illúziót el kell veszítenünk.

RADICS Viktória

⁹ 1953-ban született bosnyák író, drámaíró, esszéista.
¹⁰ A könyvből részletet közlünk a 74. oldalon.